

30. Mitrohin N. Russkaya pravoslavnaya tserkov: sovremennoe sostoyanie i aktualnyie problemy / Nikolay Mitrohin. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2004. – 648 s.

31. Mchedlov M. P. Religiozni li molodyie rossiyane? / Mihail Petrovich Mchedlov // Monitoring obshchestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsialnyie peremeny. – 2005. – № 2 (74) (aprel-iyun). – S. 38–45.

32. Novichenko M. Mizhkonfesiyni konflikti v Ukraini: prichini i naslidki / Mikola Novichenko // Lyudina i svit. – 1995. – № 9. – S. 16–18.

33. Osipov A. I. Put razuma v poiskah istiny / Aleksey Ilich Osipov. – Kramatorsk: Izdatelstvo ZAO Tirazh-51, 2002. – 431 s.

34. Religiyna politika v Ukraini u 1960-h – 1980-h rokah i suchasna praktika mizhkonfesiynih vidnosin / Petro Mikolayovich Bondarchuk, Viktor Mihaylovich Danilenko, Viktor Oleksandrovich Krupina, Oleg Nartsizovich Kubalskiy; [vidp. red. V. M. Danilenko]. – K.: Institut Istoriyi Ukraini NAN Ukraini, 2010. – 210 s.

35. Rormozer G. Situatsiya hristianstva v epohu «postmoderna» glazami hristianskogo publitsista / Gyunter Rormozer // Voprosy filosofii. – 1991. – № 5. – S. 75–86.

36. Stepovik D. V. Religiyi svitu / Dmitro Vlasovich Stepovik. – K.: PBP «FotovIdeoservIs», 1993. – 111 c. – (Biblioteka ukraintysya; № 3-2).

37. Somin S. V. Mizhnarodni hristiyanski organzatsiyi ta natsionalna bezpeka Ukraini: [monografIya] / Sergiy Valeriyovich Somin. – K.: NISD, 1999. – 267 s. – (Ser. «Gumanitarna politika i duhovna kultura»; Vip. 5).

38. Tolerantnost' / [obsch. red. M. P. Mchedlova]. – M.: Respublika, 2009. – 357 s.

39. Falikov B. «Novyy vek»: nazad v budushee / Boris Falikov // Nauka i religiya. – 2010. – № 12. – S. 12–16.

40. Filipovich L. Neoreligiyi: poyava i stosunki z derzhavoyu / Lyudmila Filipovich // Ridna shkola. – 1996. – № 2. – S. 72–74.

41. Filipovich L. Netraditsiyna religiyist i protsesi natsionalnoy identichnosti v suchasnyy Ukraini / Lyudmila Filipovich // Ukrayinske religieznavstvo. – 2001. – № 20. – S. 64–72.

42. Furman D. E. Religioznost v Rossii v 90-e gody XX – nachale XXI veka / Dmitriy Efimovich Furman, Kimmo Kaariaynen. – M.: IE RAN: Izdatelstvo Ogni TD, 2006. – 92 s.

43. Shuba O. V. Religiya v etnonatsionalnomu rozvitku Ukraini (politologichniy analiz) / Oleksiy Vasilovich Shuba. – K.: Krinitsya, 1999. – 324 s.

44. Shugaeva L. M. Pravoslavne sektantstvo v Ukraini: osoblivosti transformatsiyi: [monografIya] / Lyudmila Mihayl'vna Shugaeva. – Rivne: PP I. O. Samborskiy, 2007. – 320 s.

* * *

УДК 930.25

Словських У.О., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри політології та правознавства, Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Луганськ), ulla1984@mail.ru

Листи та телеграми українських товариств і організацій до Тимчасового уряду з фондів Державного архіву Російської Федерації як джерело з історії формування політичної свідомості населення України навесні 1917 р.

Метою статті є аналіз листів і телеграм українських товариств та організацій до Тимчасового уряду, що зберігаються у фонді 1800 «Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду» Державного архіву Російської Федерації, в якості джерел з історії формування політичної свідомості населення України навесні 1917 р. Використані методи дослідження: архівна евристика, історико-типологічний метод, методи джерелознавчого аналізу та синтезу. Визначено особливості відображення групової та масової політичної свідомості у телеграмах та листах українських військових рад, товариств та інших національних осередків в армії, українських громад окремих міст та сіл, національних організацій робітників-українців, суспільно-політичних організацій проросійського спрямування, що діяли на території України. Доведено, що досліджені телеграми і листи свідчать про піднесення політичної свідомості населення України, активізацію українського руху на початковому етапі Української революції.

Ключові слова: листи, телеграми, історичні джерела, політична свідомість, Українська революція 1917–1920 рр.

Elvskych U.O., Ph.D. in history, Senior Lecturer, Department of Political Science and Law, Lugansk Taras Shevchenko National University (Ukraine, Lugansk), ulla1984@mail.ru

Letters and telegrams from Ukrainian societies and organizations to the Provisional Government keeps in the State Archives of the Russian Federation as the source at the formation of Ukrainian political consciousness in the spring of 1917

The aim of the article is analysis of letters and telegrams from Ukrainian societies and organizations Provisional Government, keeps at the Fund number 1800 with a name «Department of General Affairs of the Ministry of Internal Affairs of the Provisional Government» at the State Archive of the Russian Federation as sources in history of forming Ukrainian people's political consciousness spring of 1917. The used research methods: archives heuristics, historical and typological method, methods of historical analysis and synthesis. The features reflect the political reality of the group and of mass political consciousness in the telegrams and letters of Ukrainian military councils, societies, and other national entities in the army, Ukrainian communities of selected cities and villages, national organizations of workers, Ukrainians, political organizations that had pro-Russian direction and operated at the territory of Ukraine. It is proved that the investigated telegrams and letters indicate the rise of political consciousness of the Ukrainian population, activation of the Ukrainian movement in the initial stage of the Ukrainian revolution.

Keywords: letter, telegram, historic sources, political consciousness, Ukrainian revolution 1917–1920 years.

Словських У.А., кандидат історических наук, старший преподаватель кафедры политологии и правоведения, Луганский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Луганск), ulla1984@mail.ru

Письма и телеграммы украинских обществ и организаций Временному правительству из фондов Государственного архива Российской Федерации как источник по истории формирования политического сознания населения Украины весной 1917 г.

Целью статьи является анализ писем и телеграмм украинских обществ и организаций Временному правительству, хранящихся в фонде 1800 «Департамент общих дел Министерства внутренних дел Временного правительства» Государственного архива Российской Федерации, в качестве источников по истории формирования политического сознания населения Украины весной 1917 г. Исползованные методы исследования: архивная эвристика, историко-типологический метод, методы источниковедческого анализа и синтеза. Определены особенности отражения группового и массового политического сознания в телеграммах и письмах украинских военных советов, обществ и других национальных образований в армии, украинских общин отдельных городов и сел, национальных организаций рабочих-украинцев, общественно-политических организаций пророссийского направления, которые действовали на территории Украины. Доказано, что исследованные телеграммы и письма свидетельствуют о подъеме политического сознания населения Украины, активизацию украинского движения на начальном этапе Украинской революции.

Ключевые слова: письма, телеграммы, исторические источники, политическое сознание, Украинская революция 1917–1920 гг.

Політична свідомість відображає рівень сприйняття та усвідомлення політичної реальності різними соціальними суб'єктами – індивідами, групами, спільнотами, суспільними класами тощо. Вивчення політичної свідомості є

своєрідним «ключем» до розуміння політичних процесів будь-якої історичної доби. Особливого значення в цьому контексті набувають проблеми дослідження політичної свідомості доби Української революції 1917–1920 рр. Оскільки перемога або поразка тієї чи іншої політичної сили безпосередньо була пов'язана із боротьбою за вирішальний вплив на політичну свідомість людей, і залежала від того, наскільки зрозумілими та такими, що відповідали інтересам та потребам суспільства і окремих соціальних груп, були ідеї та гасла, що висувалися різними політичними силами.

До вивчення різних аспектів ідейно-політичних процесів в українському суспільстві протягом 1917–1920 рр. зверталися такі науковці як О.Атоян [1], І.Еткіна [4], В.Лозовий [5], О.Любовець [6,9], Л.Нагорна [7], В.Солдатенко [9], Д.Яневський [10] та інші. Водночас, на сьогодні не існує робіт, присвячених всебічному аналізу процесів формування та трансформації політичної свідомості населення України у зазначений період, виділенню різних типів та рівнів політичної свідомості, розкриттю особливостей відображення політичної дійсності у різних типах політичної свідомості.

Неупереджений розгляд цієї проблеми можливий лише на підставі залучення широкого кола історичних джерел.

Значна кількість документів з історії України 1917–1920 рр. міститься в архівах зарубіжних держав і є неопублікованою. Зокрема, важливе значення для дослідження політичної свідомості населення України на початковому етапі революції мають телеграми українських товариств та організацій до Тимчасового уряду, що зберігаються у Державному архіві Російської Федерації.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена введенням до наукового обігу невідомих джерел, які сприятимуть розширенню джерельної бази досліджень політичної свідомості населення України у 1917 р. Метою статті є аналіз листів і телеграм українських товариств та організацій до Тимчасового уряду, що зберігаються у Державному архіві Російської Федерації в якості джерел з історії формування політичної свідомості населення України навесні 1917 р.

Зазначений масив документації зберігається у фонді Державного архіву Російської Федерації 1800 «Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду», оскільки саме у структурі Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ Російської імперії знаходилися відділення, які займалися питаннями національної політики, в тому числі й українським питанням [2, с.17].

У фонді 1800 «Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду» виявлено 39 листів та телеграм від українських товариств та громад, що надійшли на адресу цієї установи протягом травня – червня 1917 р. Можна стверджувати, що листів та телеграм було більше, проте не всі вони збереглися. Зокрема, в одному зі звітних документів Міністерства внутрішніх справ зазначено, що тільки в період з 27 травня по 10 червня 1917 р. на ім'я міністра-голови Тимчасового уряду князя Г.Льова надійшло 38 звернень від українських громад, військових товариств та організацій, окремих осіб, в яких підіймалися питання політичного характеру [3, арк.107–108]. Більшість з цих документів серед матеріалів фонду не виявлено.

Виявлені телеграми та листи є здебільшого оригінальними документами, містять інформацію про дату, час відправлення та надходження телеграми, місце відправлення, позначення олівцем або чорнилом від руки вхідного реєстраційного номеру документу. Копії не містять вказівок на час надходження або відправлення телеграм та листів.

Особливістю телеграм є те, що вони одночасно відправлялися на адресу кількох посадових осіб чи установ – на ім'я голови Тимчасового уряду та міністра внутрішніх справ князя Г.Льова, військовому міністру, Раді робітничих та солдатських депутатів у Петрограді. На окре-

мих документах зазначено, що їх копії надсилалися також Центральній Раді. Деякі листи та телеграми, крім посадових осіб та органів влади, відправлялися також до редакцій газет.

Телеграми та листи або їх копії, що надходили до канцелярії Тимчасового уряду надсилалися на ім'я заступника міністра внутрішніх справ Д.Щепкіна із супровідним листом.

Серед адресантів телеграм та листів можна виділити такі категорії: українські військові ради, товариства та інші національні осередки у лавах російської армії, українські громади окремих міст та сіл, національні організації робітників-українців, суспільно-політичні організації проросійського спрямування, що діяли на території України (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісний розподіл телеграм та листів від різних груп населення України до Тимчасового уряду у травні-червні 1917 р. за матеріалами фонду 1800 «Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ Тимчасового уряду» Державного архіву Російської Федерації

Українські військові ради, товариства та інші національні осередки у лавах російської армії	Українські громади окремих міст та сіл	Національні організації робітників-українців	Суспільно-політичні організації проросійського спрямування
28	6	2	3

Таким чином, ця група документів дає змогу дослідити насамперед особливості політичної свідомості окремих груп населення України – військових, селян, робітників, представників інтелігенції, а також зробити певні висновки щодо формування масової політичної свідомості українського суспільства.

Можна стверджувати, що більшість телеграм і листів, які виражали політичні погляди, орієнтації та вимоги різних категорій населення України на початковому етапі революції, надійшли у травні-червні 1917 р. На нашу думку, це було пов'язано із низкою подій, важливих для державного будівництва на початку Української революції навесні 1917 р.: утворенням Центральної Ради 4 березня 1917 р., проведенням Українського національного конгресу 6–8 квітня 1917 р., I та II Всеукраїнських військових з'їздів (18–21 травня 1917 р. і 5–10 червня 1917 р. відповідно), візитом української делегації до Петрограду у травні 1917 р., проголошенням I Універсалу Української Центральної ради.

Аналіз телеграм і листів дає можливість виявити найбільш істотні ідеї, що панували у груповій та масовій політичній свідомості населення України у цей період: 1) необхідність видання Тимчасовим урядом акта про визнання автономії України; 2) призначення при Тимчасовому уряді окремого міністра в українських справах; 3) створення українських національних військових частин; 4) протест проти заборони II Військового з'їзду військовим міністром Тимчасового уряду О.Керенським; 5) підтримка вимог делегації Української Центральної Ради у Петрограді.

Дані таблиці засвідчують найвищий рівень політичної активності серед українців-військовослужбовців армії, які створювали у військових частинах українські ради, товариства та інші національні організації. Телеграми свідчать про те, що подібні національні осередки виникали у різних родах військ, незалежно від їх територіального розміщення. Зокрема, з політичними вимогами до Тимчасового уряду зверталися: військова організація «Просвіта» від імені українців, прикріплених до штабу 3-ї армії, українська громада 166-го ровенського полку, українська громада 136-го пішого запасного полку, українська громада 5-го Київського гренадерського полку, громада «Свитовая зарница» потійського полку, українська громада 2 сибірського стрілецького полку, українська військова громада 8-го гренадерського московського полку, рада Самарського українського військового товариства імені гетьмана

Дорошенка, Бобруйська українська військова громада, українська громада 19-го костромського полку тощо.

Телеграми містили рішення, які приймалися на загальних зборах цих організацій. Варто зазначити, що у винесенні рішень брали участь як солдати, так і офіцери-українці. Зокрема, у телеграмі ради Самарського українського військового товариства імені гетьмана Дорошенка вказано, що відповідна резолюція була прийнята на загальних зборах «...солдатів, офіцерів і класних чинів» [3,арк.37]. У телеграмі від української громади 8-го гренадерського московського полка зазначається, що відповідне рішення було схвалене «солдатами і офіцерами» [3,арк.63].

Під текстом телеграм стояли прізвища голови української військової організації, секретаря, в окремих випадках – заступника голови, писаря, рядових членів.

Деякі документи містять дані про кількісний склад українських військових товариств. Так, згідно документів, кількість членів Самарського українського військового товариства імені гетьмана Дорошенка складала 1500 чоловік [3,арк.38], української військової громади 8-го гренадерського московського полку – 650 солдат і офіцерів [3,арк.64], військової української організації «Просвіта» при штабі 3-ї армії – 160 чоловік [3,арк.64а], української громади воїнських чинів 2-го сибірського стрілецького полку – 850 чоловік [3,арк.73], військової української громади пішого 64-го казанського полку – 2200 чоловік [3,арк.131], офіцерів і солдат українців 19-го костромського полку – 2500 чоловік [3,арк.149] тощо.

Особливістю цих документів є те, що вони майже слово в слово відтворювали низку головних вимог до Тимчасового уряду, а саме – проголошення автономії України та створення національних військових частин. На нашу думку, така однотайність і координація дій українських військових осередків пояснюються тим, що їх представники брали участь у проведенні I та II Військових з'їздів на Україні і були ознайомлені з їх рішеннями. Симптоматичним для характеристики саме групової політичної свідомості військових-українців є те, що вони підтримали ці політичні ідеї. Можна припустити, що в їхній свідомості ідеї автономії України та створення національних військових частин ототожнювалися з можливістю самостійно визначитися із закінченням війни з боку України та поверненням додому.

Окремі телеграми крім стандартних формулювань вимог містять також спроби їх обґрунтування, тобто, мотивацію прийняття відповідних політичних рішень, що додатково розкриває особливості групової та масової свідомості українського населення. Зокрема, у телеграмі від української громади 166-го ровенського піхотного полку ідея надання Україні автономії обґрунтовується наступним чином: «Незрозуміло, чому українське питання вирішують за нас інші. Повинні вирішувати тільки українці. Вважаємо неприпустимим панування однієї нації над іншою. Найбільш забезпеченим правом відокремлення націй є у федеративній республіці на основі національно-територіального забезпечення меншин...» [3,арк.65]. Згадка права націй на самовизначення, хоча і дещо у перекоханій формі, ідеальних, з точки зору автора, форми правління і форми державно-політичного устрою, свідчать про більш високий рівень політичної обізнаності безпосереднього автора остаточного тексту телеграми – скоріш за все офіцера – голови громади або секретаря. Отже, такі документи мають на собі відбиток особистості автора, тобто, певною мірою відображають і рівень індивідуальної політичної свідомості.

Другу групу телеграм становлять звернення українських громад окремих міст та сіл до Тимчасового уряду: Тамбовської української громади, Вяземської української громади, товариства «Просвіта» с. Василівка Полтавського повіту, української громади м. Могилева, організаційного комітету кружка українців району Невської Застави тощо.

Ці документи можна використовувати під час аналізу групової політичної свідомості сільського та міського населення України. У текстах телеграм цієї групи артикулю-

валися приблизно ті ж вимоги, що і у телеграмах українських військових організацій.

Водночас, ці телеграми містять цікаву інформацію з точки зору дослідження політичної свідомості населення України. Зокрема, у телеграмі від тамбовської української громади крім традиційних для цього масиву документів вимог про надання Україні статусу національно-територіальної автономії та створення національних військових частин, зазначалося, що бажаним є звільнення полонених українців-галичан і відправлення тих, хто виявить згоду, в українські військові частини [3,арк.59]. Отже, можна припустити, що цей документ відображає процеси національної ідентифікації, усвідомлення національної єдності українців Російської і Австро-Угорської імперій, становлення української політичної свідомості в національному вимірі.

Документи цієї групи свідчать про наявність у суспільстві як нейтрально-лояльних поглядів щодо політики Тимчасового уряду в українському питанні, так і поширення радикальних політичних настроїв. Наприклад, у телеграмі зборів товариства «Просвіти» с. Василівка Полтавського повіту йшлося про те, що «...збори щиро вітають Тимчасовий уряд висловлюючи йому своє довірення» [3,арк.69]. В той же час, у листі від української громади м. Могилева від 31 травня 1917 р. зазначено, що загальні збори громади у складі 470 душ, вирішили, що справа автономії України є «...справою життя або смерті українського народу і коли Тимчасовий уряд автономії не дасть, то хай бере на себе відповідальність за все те, що може статись, коли український народ візьме автономію сам» [3,арк.109].

Цікавий матеріал для аналізу надають також телеграми від національних осередків робітників-українців. Зокрема, у телеграмі від соціал-демократичного гуртка робітників-українців заводу Шодуара у Катеринославі від 9 червня 1917 р. висловлювався протест проти заборони О.Керенським II Всеукраїнського військового з'їзду: «...вимагаємо негайних порушень основ волі зборів» [3,арк.137]. Вимога про свободу зібрань, яка є однією з найважливіших політичних свобод, свідчить про більш високий рівень політичної свідомості робітників великих промислових центрів, оскільки з ними проводилась активна політична робота. Так, на заводі Шодуара політичну роботу здійснювали представники Української соціал-демократичної партії [8,с.17].

Аналогічний протест надійшов від катеринославських українців-поштовиків [3,арк.138].

Про неоднорідність суспільно-політичної думки свідчать листи та телеграми від суспільних організацій проросійського спрямування: «Південноруського демократичного союзу», національно-культурного політичного об'єднання «Русь», російської народної ради «Прикарпатська Русь». Удільна частка таких матеріалів невелика.

Представники цих організацій навпаки висловлювали Тимчасовому урядові протест проти можливого проголошення автономії України до скликання Установчих зборів. Крім інформації про настрої цієї частини суспільства, окремі документи містять відомості про політичні настрої та орієнтири решти верств суспільства. Наприклад, в одному з відповідних листів зазначається, що після революції спостерігається значне зростання українського руху, проте неможна категорично стверджувати, що Центральна Рада є виразником інтересів всього українського народу. Самі українці, на думку автора документа, визнають, що українців за походженням – мільйони, а українців за переконаннями – порівняно небагато, оскільки через польський та російський тиск, український народ в значній мірі втратив свою національну свідомість. Отже, не можна говорити, що за таких обставин малоросійські демократи єдині і свідомо підтримують вимоги Центральної Ради.

Що стосується організованих сил міського пролетаріату, то представники різних соціалістичних партій, за словами

автора, явно не співзвучають вимогам Центральної Ради щодо організації національного війська і проголошення автономії України. Серед інтелігенції також немає одностайності. Частина інтелігентів виявляє до Центральної Ради байдужість, частина – неприязнь. Деякі свідомі українські елементи не в усьому солідарні з течіями, представленими у Центральній Раді [3, арк. 11–112].

Таким чином, можна констатувати, що телеграми та листи українських товариств та організацій до Тимчасового уряду, що зберігаються у Державному архіві Російської Федерації свідчать про піднесення політичної свідомості населення України, активізацію українського руху. Телеграми і листи від українських військових рад, товариств та інших національних осередків у лавах російської армії, українських громад окремих міст та сіл, національних організацій робітників–українців дають уявлення про особливості групової та масової свідомості українського населення на початковому етапі революції, допомагають з'ясувати конкретні оцінки, думки, настрої і емоції з приводу дій Центральної ради і Тимчасового уряду. Мова йде про розуміння політичних явищ на буденному рівні політичної свідомості.

Разом з тим, з цих телеграм та листів іноді неможливо зрозуміти, який саме сенс вклали автори в той чи інший політичний термін, якими мотивами керувалися, отримали вони наказ чи розпорядження, або за власним бажанням виявили свою громадянську позицію у письмовому зверненні. Тому, телеграми і листи з Державного архіву Російської Федерації, незважаючи на свій інформативний потенціал, є лише незначною частиною джерельної бази дослідження проблеми політичної свідомості населення України у Революційну добу і потребують співставлення з іншими групами джерел.

Список використаних джерел

1. Атоян О.Н. В конфликте с государством. Крестьянское правосознание в Украине 1917–1919 годов / О.Н. Атоян. – Луганск: Луганская академия внутренних дел, 2003. – 512 с.
2. Базина Н.Г. Возникновения национально–политической части Департамента общих дел министерства внутренних дел / Н.Г. Базина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2006. – Т.4. – Вып.22. – С.17–23.
3. Державний архів Російської Федерації. – Ф.1800. – Оп.1. – Спр.38.
4. Еткіна І. Політична свідомість селянства Чернігівської губернії під час Української революції 1917–1921 рр. / І.Еткіна // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В.Ф. Верстюк. – 2012. – Вип.7. – С.148–162.
5. Лозовий В.С. Проблеми політичної культури українського селянства в добу Центральної Ради (1917–1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип.12. – С.166–174.
6. Любовець О.М. Ідейно–політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.): автореф. дис. д–ра іст. наук: 07.00.01 / О.М. Любовець; Київ. нац. ун–т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 31 с.
7. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л.П. Нагорна. – К.: Стило, 1998. – 278 с.
8. Назарова С.П. Діяльність українських політичних партій і громадських організацій Катеринославської губернії в період Першої світової війни (1914 – лютий 1917 р.) / С.П. Назарова // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – №171. – С.14–24.
9. Солдатенко В.Ф. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В.Ф. Солдатенко, О.М. Любовець. – К.: Наукова думка, 2010 – 317 с.
10. Яневський Д.Б. Політичні системи України 1917–1920 рр.: спроби творення і причини поразки: автореф. дис. д–ра іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун–т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2008. – 40 с.

References

1. Atoyan O.N. V konflikte s gosudarstvom. Krest'yanskoeye pravosoznaniye v Ukraine 1917–1919 godov / O.N. Atoyan. – Lugansk: Luganskaya akademiya vnutrennikh del, 2003. – 512 s.
2. Bazina N.G. Vozniknoveniya natsional'no–politicheskoy chasti Departamenta obshchikh del ministerstva vnutrennikh del / N.G. Bazina // Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena. – 2006. – T.4. – Vyp.22. – S.17–23.
3. DerzhavnyjarhivRosijs'koi'Federacii'. – F.1800. – Op.1. – Spr.38.
4. Etkina I. Politychna svidomist' seljanstva Chernigivs'koi' gubernii' pid chas Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rr. / I.Etkina // Problemy vyvchennja istorii' Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv. Zbirnyk naukovyh statej / Golovnyj redaktor V.F. Verstjuk. – 2012. – Vyp.7. – S.148–162.
5. Lozovyj V.S. Problemy politychnoi' kul'tury ukrai'ns'kogo seljanstva v dobu Central'noi' Rady (1917–1918 rr.) // Problemy istorii' Ukrai'ny XIX – pochatku XX st. – 2006. – Vyp.12. – S.166–174.
6. Ljubovec' O.M. Idejno–politychni procesy v ukrai'ns'kyh partijah u konteksti al'ternatyv revoljucijnoi' doby (1917–1920 rr.): avtoref. dys. d–ra ist. nauk: 07.00.01 / O.M. Ljubovec'; Kyi'v. nac. un–t im. T.Shevchenka. – K., 2006. – 31 s.
7. Nagorna L.P. Politychna kul'tura ukrai'ns'kogo narodu: istorychna retrospektyva i suchasni realii' / L.P. Nagorna. – K.: Stylos, 1998. – 278 s.
8. Nazarova Je.P. Dijal'nist' ukrai'ns'kyh politychnyh partij i gromads'kyh organizacij Katerynoslavs'koi' gubernii' v period Pershoi' svitovoi' vijny (1914 – ljutyj 1917 r.) / Je.P. Nazarova // Kul'tura narodov Prychernomor'ja. – 2009. – №171. – S.14–24.
9. Soldatenko V.F. Revoljucijni al'ternatyvy 1917 roku j Ukrai'na / V.F. Soldatenko, O.M. Ljubovec'. – K.: Naukova dumka, 2010 – 317 s.
10. Janevs'kyj D.B. Politychni systemy Ukrai'ny 1917–1920 rr.: sprobly tvorennja i prychny porazky: avtoref. dys. d–ra ist. nauk: 07.00.01 / Cherniv. nac. un–t im. Ju.Fed'kovycha. – Chernivci, 2008. – 40 s.

* * *